

Dr. CHIKAN ZOLTANNE főiskolai tanársegéd:

A NYELVI ELEMZÉS STILISZTIKAI VONATKOZÁSAI AZ ÁLTALÁNOS ISKOLA VIII. OSZTÁLYÁBAN

Ha megfigyeljük az anyanyelvi oktatás helyzetét általános iskoláinkban, azt fogjuk tapasztalni, hogy mind az irodalmi, mind a nyelvtani anyagtudás általában megnyugtató. A nyelvtani anyagtudás — az alsó tagozati egyre jobb munka eredményeként — biztosabb, és kielégítően folyik a nyelvtani elemzés is. De — ha nyelvtanórán figyeljük az elemzést —, ott számtalan irodalmi vonatkozás kerül szóba, — míg, ha egy-egy irodalmi alkotás elemzése folyik, igen sok nyelvtani kérdés vetődik fel. Ez helyénvaló, sőt természetes, a tárgy egységéből szükségszerűen következik. Sok helyen azonban a kétféle nyelvtani és stilisztikai — elemzés összekapcsolása nem tudatos. A következőkben arra szeretnék rámutatni, mennyire fontos a kétféle elemzés (ha lehet még egyáltalán ennyire is különválasztani őket) tudatos egybekapcsolása és tervszerűsítése.

Tartalom és forma, irodalom és nyelvtan egymástól elválaszthatatlan. De sokszor hangzott már el ez az igazság! Mégis, ezen a megállapításon túl alig jutottunk. Pedig ezt az igazságot már régen hangoztatják. A nyelvi tények jellegzetes, egyéni felhasználása alakítja ki a stílust, s a stílus milyensége segíti elő a tartalom megértését.

Már *Négyesy* László kiemeli Stilisztikájában (1895.): »Az euphonia nemcsak kellemét emeli a stílusnak, hanem érthetőségét is. Minő nehéz pl. a sok egytagú szóból álló mondatot felfogni. Éppen úgy a sok egyhangzójú szót is.« (188. l.) Az újabb idevonatkozó irodalom pedig egyre meggyőzőbben hangoztatja a nyelvtani megformáltság jelentőségét. Így *Zolnai* Gyula kiemeli: »... a stílus tulajdonságai egyrészt a nyelv jelenségein alapulnak, hisz mi egyéb a stílus, mint a nyelv művészete?« [1].

És hogy mennyire elválaszthatatlan a nyelvtan és az irodalom, arra *Babits* Mihály szavai vetnek fényt: »Minden költő egy kicsit nyelvész is; s a nyelvész egy kicsit költő.« »Hiszen a nyelvész tudományának tárgya nem holt anyag, hanem kényes élet: aki kezébe veszi, óhatatlanul és észrevétlen már alakítja is.« »A nyelvésznek szinte éppannyi művészi fogékonyságra és mérsékletre van szüksége, mint tudományos szigorúságra. Őre a nyelvnek, de nem zsarnoka.« »Nyelvészeink epúgy rajtahagyták kezük nyomát a nyelvünkön, mint költőink.« [2].

A nyelvészek is ezen a véleményen vannak. *Bakos* József ezt állapítja meg: »A teremtő lendület nyomában született mondatfűzéseket is érdemes a nyelvtan szabályai szerint is mérni, nem azért, hogy elmarasztaljuk benne mindazt, ami nem egyezik a nyelvtani szabály által előírt követelményekkel, tényekkel, hanem inkább azért, hogy maguk a nyelvtani szabályok is idomuljanak, teljesedjenek, főnomodjanak írónk, költőink nyelvteremtő erőinek hatása alatt.« [2a]

Az egyéni stíloselemzések is egyre több nyelvi vonatkozást emelnek ki. Hogy csak néhányat említsek ezek közül:

Herczeg Gyula Eötvös József körmondait vizsgálva megállapítja, hogy Eötvös »prózájának alapja a ritmikus próza: vagyis az, hogy azonos mondatrészek azonos helyen és helyzetben helyezkednek el« [3].

Grétsy László Ady versmondait vizsgálja meg, s megállapítja, hogy »Ady ... a maga egyéniségével frissítette, színezte át a nyelvtani rendszer önmagában élettelen, de páratlan lehetőségeket magában rejtő, kimeríthetetlen tartományát« [4].

Mondatrészekre vonatkozó megfigyelések is szép számmal találhatók a szakirodalomban. *Szarvas Gábor* Petőfi nyelvét megvizsgálva, megállapítja, hogy sok nála a népies szellemű nominális kifejezés [5].

Prohászka János pedig szintén Petőfi nyelvét vizsgálva azt állapítja meg, hogy ritka nála az általános alany, mert Petőfi nem szereti a határozatlan formát, értelmet. De alaktani vonatkozásokat is megfigyel:

Mivel Petőfi költészetét »a nyelvbéli erő jellemzi«, természetes, hogy a költő nem szereti a kicsinyítő képzőket, melyek a nyelvet lágyabbá teszik, hanem helyettük éppen ellenkezőleg a fokozó, túlzó kifejezéseket használja (feleségek felesége). És éppen ezért nem szereti a gyakorító igeképzőket sem, amelyeket csak a cselekvés erősítőjeként használ (Úgy megsírtak, sirdogáltak) [6].

*Dénes Szilárd Mór*icz Zsigmondról mondja:

»A stílus művészi hatását számtalan apró eszközzel tudja könnyedén biztosítani. Egy-egy igekötő elegendő neki, hogy mondanivalója élezzetesen jusson kifejezésre, s csattanó ellentéttel tegye világossá előadását.« [7].

Bóka László Gárdonyi Egri csillagok c. regényét elemezve, a szókinés sajátosságára hívja fel a figyelmet:

»A török és a magyar világ egymástól való idegenségét nyelviileg is érzékelteti, legtöbbször megmagyarázza a regényébe szőtt idegen kifejezést, de nem mindig: egy-egy fel nem oldott idegen szó homályban maradt jelentésével az olvasó számára is élménnyé teszi az idegen zsvajt, mely körülözlönli az egri várat.« [8].

Benkő László pedig összehasonlítva Veres Péter Számadásának két kiadását, kimutatja, hogy milyen nyelvtani változtatásokat tett az író, s milyen hatást ért el azokkal [9].

Sok kitűnő egyéni stíloselemzés van a Pais-émlékkönyvben, amelyek mind rámutatnak a nyelvi formákra is.

A néhány kiragadott példa mellett még sok jó stíloselemzést találhatunk, de e dolgozat szűkre szabott keretei nem engedik, hogy ezeknél tovább időzzünk. És míg *Bajza József* 1908-ban még azt panaszolja, hogy »nyelvészetünknek valóságos hamupipőkéje jeles költőink nyelvének elemzése«, s ha van is ilyen elemzés, abban sincs sok köszönet [10], örvendetes, hogy újabban ezek a stíloselemzések egyre szaporodnak és egyre elmélyültebbé válnak.

Ezek a stíloselemzések arra is felhívják a figyelmet, hogy »a nyelvi kifejező rendszernek minden egyes eleme kisebb vagy nagyobb, de mindenesetre bizonyos kifejező, továbbá szociális és végül bizonyos

esztétikai erővel, illetőleg értékkel bír« [11]. Gombocz is elismeri Jelen-téstanában, hogy a beszéd akusztikai eleme bizonyos hangulatokat tud felkelteni. Feltétlenül figyelemmel kell tehát lennünk ezekre is az iro-dalmi művek vizsgálatakor.

Szász Károly néhány költői példa felsorolása után azt mondja: »Olvassa e sorokat valaki a grammatika éles pápaszemén, vagy olvassa a zamatos nyelv iránt költői érzékkel: nem egészen más lesz-e ítélete?« [12].

Gombocz Zoltán még hibául rója fel »a régibb irány leíró nyelv-tanának«, hogy »olyan volt, mint a boncoló, aki szétszedi az emberi testet legkisebb alkotórészeire, elválasztja a húst a csonttól, izomtól, kifejti az idegeket, de hogy ezek hogyan működnek, arról fogalmat csupán boncolgatás útján nem szerezhethet« [13].

Ma már ezen messze túljutottunk. Ma már nem vitatkozunk azon, hogy ezt vagy azt »helyesen« mondta-e, hogy szabad-e az írónak a nyelvtan számára szűk korlátait áttörnie. Ma már, ha egy-egy író nyelvét, stílusát vizsgáljuk, elsősorban azt nézzük, hogyan jut kifeje-zésre a belső tartalom. Megértjük-e, amit az irodalmi mű számunkra közölni akar, együtt érzünk-e alkotójával, s gyönyörködtet-e bennünket az alkotás? Ha mindhárom kérdésre igennel felelhetünk, akkor érte el célját az irodalmi mű.

Ha tehát egy-egy irodalmi alkotást vizsgálunk, ezekre a szempon-tokra kell tekintettel lennünk. *Zolnai Béla* ezt mondja:

»... a nyelv nem pusztán gondolatközlő eszköz és nem csupán a gépies kép-zettársulások befolyásának van alávetve, hanem érzelmeket, hangulatokat is ébreszt« [14]. »Vannak logikai szinonimák a nyelvben, de nincs két azonos logikai tartalmú nyelvi kifejezés, amelynek a hangulata, az érzelmi hatása is ugyanaz volna.« [15].

A stílusvizsgálat elvi kérdéseiben való eligazodáshoz hathatós segítséget nyúj-tott a III. országos nyelvészkongresszus. Balázs János kitűnő előadása és a sok értékes hozzászólás sok elvi kérdést világított meg. Melyek azok a legfőbb gondol-atok, amelyek itt — mint a kérdés mai állását jellemzőek — megfogalmazást nyertek? A stílusvizsgálat elindításában nagy szerepe van az angol Blair-nek, akinek 1783-ban megjelent munkája igen nagy hatást keltett nálunk is. De Blair-nél még hiányzik a nyelvészeti szemlélet, a nyelvi tények beható vizsgálata, ami érthető, hiszen az ő korában a nyelvtudomány még csak gyermekecipőben járt.

A mi szempontunkból jelentős egyéniség *Vossler*, aki kétségkívül túlzó meg-állapításokat is tett, amikor minden nyelvi tényben esztétikai hajtóerőt keresett.

Fontos *Bally* szerepe, aki megállapítja, hogy a nyelv elsősorban az értelem-kifejezés eszköze, de kifejezi érzelmeinket és vágyainkat is.

Ezek után megállapítja *Balázs* »... a nyelvtan nélkül stilisztikát írni és művelni nem lehet. A stilisztika feltételezi a nyelvtant« (149. o.)

Áttekinti, melyek a nyelvtani kifejezőeszközök stilisztikai felhasználásban mutatkozó lehetőségek, és kiemeli a jelentéstan jelentőségét. De megmutatja azt is: nemcsak az író, hanem a »kort is jellemzi a nyelvi kifejezési eszközök tipikus felhasználása.

»A nyelvi rendszerben, a langue-ban kivétel nélkül minden nyelvi ténynek meghatározott stilisztikai értéke van« — mondja ki összefoglalásában.

És mit szólnak a kérdésre a hozzászólók?

Benkő László: »Természetesen nem nyelvtani, kategorizáló és könnyen mechanikussá válható elemzésről van szó, hanem a nyelvi jelenségeknek, mint stíluselemeknek a vizsgálatáról.« (194. o.)

Tompa József egyetért azzal, hogy a stilisztika nyelvészeti diszciplína. De

még erősebben hangsúlyozza, hogy a nyelvnek mindhárom nagy egysége fontos lehet stilisztikai funkció szempontjából. (236. o.)

Benczédý József azt bizonyítja, hogy pusztán nyelvtani elemzéssel a névszói, illetve az igei állítmány alkalmazásának megfigyelésével meggyőzően mutathatunk rá az irodalmi művek szoros tartalmi és formai egységére. (248. l.)

Kerékgýártó Imre megállapítja: a stilisztika alapelveit a legalsóbb foktól kezdve tudatosan, tervszerűen kívánjuk taníttatni a fogalmazás, a nyelvtan és irodalomtanítás keretében.

B. Lórinçy Éva megállapítja: »nézetem szerint a stilisztika sokkal többet meríthet a leíró nyelvtanból, mint fordítva«. (268. o.)

T. Lovas Rózsa felhívja a figyelmet arra, hogy az iskolai szövegelemzés munkájában egyetlen nyelvi jelenség stílusbeli értékeit sem hanyagoljuk el annyira, mint a teljes mondattestét. (268. o.) Igen sok értékes gyakorlati példát mutat be.

Margócsy József: »az irodalmi művek tartalom és forma egységében történi, helyes stilisztikai elemzése uralkodóvá vált iskoláinkban«. (277. o.)

Terestyéni Ferenc: »egy irodalmi alkotás nyelvezetére irányuló stilisztikai szempontú vizsgálatok egyik legizgatóbb kérdése kétségkívül annak kiderítése: mi újat jelentett, milyen természetű gazdagodást hozott a nyelvi kifejező eszközök stilisztikai értékének fejlődésében az írásmű szerzője«. (289. o.)

A nyelvi kifejező forma egy-egy írásműnek tehát elválaszthatatlan, szerves tartozéka. Éppen ezért kell megtanítanunk az ifjú nemzedéket is arra, hogy ezt észrevegye, tudatosan értékelje, és aszerint tudja megítélni egy-egy irodalmi mű értékét. Már ezen a fokon is túl kell jutnunk azon, hogy pusztán a nyelvtani helyesség legyen a szempontunk a nyelvi megfigyeléseknél. Igaza van annak a svéd esztétikusnak, aki kifogásolja a nyelvi bírálatnak azt a formáját, amelyik csak »megnézi a nyelvtanban, vajon megengedi-e ezt vagy azt a szerkezetet«, s megállapítja, hogy vannak más szempontok is, amelyekből vizsgálhatni a nyelvet [16].

Mielőtt rátérnénk arra, hogy hogyan is érvényesítsük ezeket a »más szempontokat« az iskolai oktatásban, előbb nézzük meg, mi volt a helyzet eddig ezen a területen.

A nyelv és irodalomtanítás összekapcsolása nem új probléma. Az 1952-es nyelvtanítási konferencián *Kovács József* megállapította:

»... nevelőink fél munkát végeznek abban az esetben, ha csak irodalmat vagy csak nyelvtant tanítanak.« Össze kell kapcsolni a kettőt. De ez módszertani probléma, a kísérletek eddig nem vezettek kellő eredményre. Hiszen egyes nevelőknél abban merült ki az »összekapcsolás«, hogy »a számonkérésben irodalmi anyagot vesznek, az óra új anyaga pedig a nyelvtan« [17].

Ugyanitt már találunk néhány helyes próbálkozást: *Zsadányi Nagy Árpád* megállapítja, hogy nemcsak az irodalom nyújt segítséget a nyelvtannak azzal, hogy példákat szolgáltat az egyes szabályokhoz, hanem a nyelvtan is nélkülözhetetlen eszköz a művészi alkotásoknak tartalom és forma egységében való elemzésére [18].

Vidor Pálné is ajánlja ezt a módszert, az irodalmi elemzés során mutassanak rá bizonyos nyelvtani jelenségekre [19].

Szabó László pedig megállapítja, hogy a stilisztikának a nyelvtan anyagához történő kapcsolása már komoly kezdeményezést jelenthet ezen a téren [20].

Terestyéni Ferenc elismeri: a nyelvtanítás beletőzője a nyelv—stilisztikai elemzés. »Haszna felmérhetetlen, és kétségtelenül elengedhetetlen előfeltétele megfelelő stílus-érzék kifejlesztésének.« [21].

Ezzel a módszerrel megvalósíthatjuk, amire *Kerékgýártó Imre* figyelmeztet bennünket: »harcoljunk minden olyan felfogás ellen, amely a nyelvtant akár egyes részeiben is, a begyakorlás, a rutin vagy gépies készség kérdésévé akarja leegyszerűsíteni« [22].

A feladat tehát már sokak előtt világos. Ennek ellenére helyes az a kép, amelyet Bakos József fest az iskolákról: »... még mindig kevés tanulóink között az olyan típusú olvasó, aki öntudatos olvasó, izléssel olvasó, aki tudja, *mit* kell olvasni, és *hogyan* kell olvasni. Még mindig vannak nevelők, akik nem látják tisztán, hogy igényes stílusoktatás nem képzelhető el igényes nyelvtani iskolázottság nélkül, és hogy „grammatikai helyesség és stílusizlés együttes követelmény”« [23].

Középiskoláinkban sem sokkal jobb a helyzet, mint az általános iskolában. Komlós Aladár Jóború Magda egyik előadását ismertetve, ezeket írja: Esztétikai méltatással az I. és III. kötet (ti. tankönyv) csak igen ritkán kísérletezik. Ha megteszi, ez az első kötetben így megy végbe: Bornemissza Péter éneke a »régii magyar lírának egyik remekműve«. Meg kell tanulni, hogy remekmű. Miért az? »Csak!« [24]. És még tovább idéz hasonló »méltatásokat«. (Pedig éppen ennek a versnek milyen kitűnő elemzését találjuk Bóka László »A szép magyar vers« c. munkájában!)

A nyelvtan és irodalom, a nyelvi-stilisztikai elemzés összekapcsolása tehát nem kielégítő. Hogyan próbáljunk meg ezen segíteni?

Míg a nyelvészkongresszuson elhangzott előadások az elvi kérdések tisztázásához járultak hozzá, gyakorlatilag is utat mutatott a nevelők számára a Kerékgyártó–Lengyel szerkesztésében megjelent »A fogalmazás tanítása« c. segédkönyv, mely számos kitűnő gyakorlati tanácsot ad az általános iskola alsó és felső tagozatára egyaránt.

Mivel a kérdésnek általános vizsgálata igen messzire vezetne, mi itt most csak egyetlen osztályt kísérünk figyelemmel, az általános iskola VIII. osztályát. Hogy miért éppen ezt? Azért, mert ennek az osztálynak az elvégzése után sokan nem tanulnak már tovább; tehát itt meg kell adnunk az alapot a magasabb fokú olvasáshoz. Ennek akadálya nincs is, hiszen a leíró nyelvtan tanulását a tanulók a VII. osztályban befejezik. Mindenképpen indokolt tehát, hogy elsősorban ezt az osztályt vizsgáljuk.

A stiluselemzés itt is problematikus. Sok esetben kimerül még mindig abban, hogy megkerestetik a tanulókkal a szó- és gondolatalkazatokat, szépen sorba szedve leírják a füzetbe, s ezzel eleget is tesznek a stiláris elemzésnek. Pedig ennél sokkal mélyebbre nyúlhatunk, és kell is nyúlnunk.

A legelső természetesen az, hogy fel kell tételeznünk, hogy tanulóink a leíró nyelvtannal valóban tisztában vannak, még hozzá a 3 éven át folytatott fokozatos és tervszerű elemzés következtében világosan el tudják határolni a nyelvtani kategóriákat, sőt azoknak stílusértékét is ismerik (rokonértelmű szavak hangulati különbsége; rövid és hosszú mondatok váltogatása; magas és mély hangrendű szavak stílusértéke stb.).

Ezeket az ismereteket használjuk fel, gyümölcsöztetjük most, a VIII. osztályban.

Hogyan?

Az irodalmi mű szokványos tárgyalásmódja (a mű keletkezésének körülményei, szerkezeti vázlat stb.) mellett meg kell azt is figyeltet-

nünk, milyen nyelvi elemekkel segíti elő a költő vagy író azt, hogy gondolatát megértsük, vele együtt érezzünk és művében gyönyörködjünk.

Nézzük meg pl. »A walesi bárdok« elemzését. A tankönyv ismerteti a ballada keletkezésének körülményeit, majd kérdéseket és feladatokat ad a verssel kapcsolatban: a vers szerkezeti vázlatának elkészítése, a király és a három énekes jellemzése, az eszmei mondanivaló megállapítása, a költő tárgyválasztásának magyarázata, s ezután végül következik az utolsó feladat:

»Az egész költeményen drámai feszültség uralkodik. A költő ezt különböző eszközökkel éri el. Nem részletez, egyes eseményeket inkább csak sejtet, s az olvasóra bízva elképzelésüket. — Keressetek ilyen részleteket!«

Ennyi vonatkozik a formára. (A tankönyv különben majdnem minden szemelvélynél megfelelő mértékben felhívja a figyelmet a nyelvi sajátosságokra, és helyenkint egészen alapos nyelvi elemzést végez, illetve végeztet, pl. A reményhez, Szondi két apródja, stb.) Ebben az esetben azonban nyilván nem elégedhet meg ennyivel az, aki alapos figyelemmel olvassa a költői műveket. Nézzük meg, mi mindent kell nekünk észrevéteknünk tanulóinkkal.

Legelőször összeállítjuk a költemény vázlatát és megállapítjuk az eszmei mondanivalót. Ezután tesszük fel a következő kérdést: Milyen művészi, nyelvi eszközökkel éri el a költő, hogy mi is átérezzük azt, amit ő is érez? Mert hiszen gondolatát megértjük, megérthetjük akkor is, ha az kevésbé művészi formában kerül elénk. De a költő ennél többet akar. Azt akarja, hogy mi is érezzük azt, amit ő érez, hogy bennünket is áthasson az a nagy indulat, mely őt arra készítette, hogy tollat ragadjon. Emellett gyönyörködtetni is akar. Célját el is éri. Hogyan?

Nézzük az első részt:

Indul a történet: a király és kísérete halad Wales felé. A bevezető kép nyugodt, békés. Ezt a hangulatot a léptet ige adja. De már a drámaiság is előrevetíti árnyékát: ezt pedig a bevezető verssorban lévő szóismétlés okozza: Edwárd király, angol király... És a költő ezzel a nyelvi formával mindjárt kiemeli, hangsúlyozza azt, hogy ez a király — angol király, s csak látogatóba megy egyik »tartományába«, amelyiket nem érez, nem is érezhet sajátjének, nem is érdekli semmi, csak az, hogy mennyit ér az.

A 2. versszakban már eldől, hogyan kell éreznünk ez iránt a király iránt, akit az első versszakban még közömbösen szemlélhettünk. Mostmár csak haraggal gondolhatunk rá. Miért? Az első 3 sor még mindig csak sejteti a drámai következményeket, hiszen a király csak az iránt érdeklődik, van-e ott folyó, és földje jó. De egyszerre megjelenik a maga felháborodást keltő mivoltában, mikor megtudjuk, hogy a földet a pártos honfivérrel öntözteti. Mi kelti ezt az érzést bennünk? A »pártos honfivér« jelzős szerkezet, illetve az ebben rejlő ellentét. Mit jelent a honfi? A »honfi« a legnemesebb emberi érzések egyikétől, a hazaszeretettől áthatott embert jelenti; s a »honfivér« összetétel

még többet mond nekünk: a honfi a legnemesebb emberi érzések egyikétől, a hazaszeretettől indítva adta életét a hazájáért. — S mi a jelzője a honfivérnek? Pártos. Ez mit jelent? Mint a tankönyv jegyzete mondja: pártütő, lázadó, — tehát végső fokon aljas, önző érdekektől áthatott ember. Hogy férhet ez a kettő össze egymással? Íme, a jelzős szerkezetben rejlő tartalmi ellentét elég ahhoz, hogy megismerjük a király jellemét, s minden rokonszenvünkkel a honfiak felé forduljunk, akik életüket áldozták hazájukért, a legtöbbet, amit adhattak.

De ha ez még nem lenne elég, hogy együtt érezzünk a költővel, a 3. versszak elolvasása után már biztosan vele tartunk. Hiszen itt már nemcsak a honfiak csoportja áll előttünk, hanem az egész nép, az istenadta nép. Itt is szóismétlést alkalmaz a költő, s az »istenadta« jelzővel annak egyszerűségét, jóindulatát jelzi, s egyben az iránta érzett szánalmat is kifejezi. S a király már itt teljes félelmetes zsarnokságában áll előttünk: a nép olyan boldog, amilyennek ő akarja; és sokat mond a következő sor is: mint a barom, melyet igába hajt. Ha nem is fejt ki a költő a hasonlatot, nyilvánvaló az: ahogyan a nép hajtja igába az állatot, úgy hajtja ő igába a népet. A »barom« szó becsmélő, lekicsinylő értelme világosan ezt fejezi ki.

A király közvetlen környezetének érzéseit is tisztán kifejezi a kíséret egyik tagjának néhány szava: »Kunyhói mind hallgatva, mint megannyi pusztá sír«. Íme, mennyire kifejező, szemléletes hasonlat!

Az első rész lezárul. Ezt mutatja az ismétlődő két sor.

A második részben a sírhoz hasonló, csendes, néma tartomány képét felváltja az ünnepi lakoma képe. Mozgalmasabb a kép, több a szereplő, fokozódik a feszültség.

Az ódon, komor vár képét, a régmúltat idézi a költő a tereh szó régies formájával.

Alliteráció és sorközi rímelés élénkíti a következő szakaszt. És ha megfigyeljük, ebben a szakaszban a mondatok nyelvtanilag nem teljeselek:

*S mind, amiket e szép sziget
Ételt — italt terem,
S mind, ami bor pezsegve forr
Túl messzi tengeren.*

A »pezsegve forr« hangulatfestése érzékelteti a lakoma hangulatát is. És mintha a költő nem ért volna rá, hogy befejezze a mondatot: hirtelen csattan fel a király hangja:

Ti urak, ti urak!

A szóismétlés, a fokozás a király fokozódó haragját mutatják.

A király szavai után ismét gyönyörű, kifejező hasonlat:

*Orcáikon, mint félelem
Sápadt el a harag.*

Nem, nem is lehet kétséges: a harag ég bennük, de ők még nem mernek szólni, nem is tudnak, annál sokkal erősebb bennük az indulat. Teljes lesz a csend: aminek mélységét érzékelteti ismét a fokozódás, nemcsak szó, hanem hang, sőt még lehellet sem hallatszik.

Ezzel ellentétben egyszerre felzúg az ősz bárd éneke. Az énekes erős indulatát hangulatfestő szó érzékelteti: húrjába csap. A hangutánzó szavak használata, a mondanivaló erőteljes megisméltése érzékelteti az ősz bárd énekének erejét, amit csak fokoz a király ellen intézett egyenes támadás:

*Te tetted ezt, király! Majd:
Király, te tetted ezt!*

(te, akinek feladata a nép boldogítása lenne).

A király féktelen indulatát a szinte már csak indulatszóvá zsugorodott mondatok mutatják:

*Máglyára! El!
S belép egy ifjú bárd.*

Figyeljük meg a két bárd énekének művészi hangfestését! Míg az előzőben a sok r, a keményen kopogó t (te tetted ezt) az erőt mutatja, itt a király kívánságának megfelelően »lágyabb ének« kél: a ritmus, a sorközi rím, a sok l hang valóban lágyabb: s az ifjú nem is vérről, csatáról énekel, hanem most zokogó, panaszos asszonyok jelennek meg előttünk.

Vakmerően áll elő a harmadik bárd: ő már nem fél. A derék van előtte, aki elhullt a csatában (történést fejez ki, akaratunktól független), de emlékét nem felejtí a nép. A két sor összetartozását a rimelés is mutatja. Itt már nem királynak szólítja »urát« a bárd, nevén nevezi, s bátran vágja oda: No, halld meg, Eduárd, s a fokozás mutatja az egyre fokozódó gyűlöletet: nem ejti ki senki dicsőítve neved, sőt átok fejedre minden dal.

A következő versszakok felforgatott szórendje mutatja a király feldúlt lelkiállapotát, a zűrzavart, a lótás-futást, amit kelt a parancs, a rettenetes.

De vannak szolgálók, kik követik a király parancsát. Ezt mondja számunkra a »szolgái« szó, akik gyorsan igyekeznek teljesíteni a parancsot, hiszen »szétszáguldanak«, s mindenfelé összejárnak az országot, a messzi vidéket is, »ország-szerint tova«.

És a király menekül; menekül a nép haragja, de méginkább a saját lelkiismerete elől. Ezt mutatja az újra előkerülő, szinte szó szerint ismétlődő rész: csak hogy a király mostmár »vágat«, s körötte nem csend van, hanem lángol az egész tartomány. Itt kell megmutatnunk azt, hogy valójában nem a hegyes Wales, hanem a sík Magyarország a színhely, hiszen itt látszik csak a sík vidéken, hogy »ég földszint az ég«. De erre utal a »halomba mint kereszt« hasonlat is, amelyik a magyar táj hangulatát idézi.

A következő versszak kiemelő szórendje fokozottan felhívja figyelmünket: ötszázán voltak, s még egy nyomósító szóval is kiemeli ezt: bizony. De egy sem félt közülük, egy sem lett megalkuvó: azt egyetlen határozó fejezi ki: dalolva ment lángsírba.

S a király hiába menekül haza. A kitűnően megválasztott hangutánzó szavak mutatják, hogy a harsonák harsogása sem tudja elnyomni az 500 vértanú énekét.

Összefoglalva: a költő teljesen magával tudja ragadni olvasóját, s a művészi nyelvi eszközök mesteri felhasználásával eléri, hogy mi is úgy érzünk, ahogyan ő.

Ezek a művészi nyelvi eszközök az adott esetben:

1. a hangok, a hangfestés alkalmazása (1.—2. bárd éneke),
2. hangutánzó, hangulatfestő szavak alkalmazása (fegyver csörög, haló hörög, harsogjon harsona),
3. a szavak jelentésének sokatmondó felhasználása (léptet—vágat, pezsegeve forr stb.),

a szóösszetételek különlegessége (vértó, lángsír stb.),

különleges jelzős szerkezetek (pártos honfivér, fehér galamb).

rövid, felkiáltó mondatok használata és a párbeszédes forma, mint balladai sajátság.

Hogy ne érhesse bennünket az a vád, hogy megvalósíthatatlan elméleti síkon mozgunk, *gyakorlati órán próbáltuk ezt az elképzelést valóra váltani*. Az óra anyagát előre megbeszéltük az órát tartó kartársal. Vörösmarty Szép Ilonkájának tárgyalása volt soron. Mivel a vers elég terjedelmes, így két órán folyt a tárgyalása. Az 1. órán megbeszélték a műre vonatkozó általános tudnivalókat, és összeállították a szerkezeti vázlatot. Ilyen előkészítés után került sor a 2. órára. Úgy gondoltuk, hogy mivel ennél a költeménynél a költő elsősorban a reménytelenné váló szerelem megragadó rajzát adja (gondoljunk az elsőként elkészült két sorra!), nekünk is ezt kell érzékeltetnünk. Vizsgálatunk tárgya tehát: Milyen művészi eszközökkel érzékelteti Vörösmarty Szép Ilonka érzéseit? (Ez, mint cél, felkerült a táblára is.)

Az órát tartó kartárs néhány szóval bevezette a megbeszélést: Múlt alkalommal már foglalkoztunk Vörösmartynak egyik legkedvesebb versével, a Szép Ilonkával. Ma még közelebbről meg fogjuk ismerni. A vers tökéletes lélekrajz. Megmutatja, hogyan bontakozik ki Szép Ilonka szerelme, hogyan válik reménytelenné. Ilonka alig szólal meg. A költő is alig beszél róla. Mégis nyomon kísérhetjük lelkének minden rezdülését. Milyen eszközzel éri el ezt a költő? Az ő eszköze a nyelv, méghozzá művészi nyelv. A mai órán tehát meg fogjuk vizsgálni, milyen művészi eszközökkel érzékelteti Vörösmarty Szép Ilonka érzelmeit.

Figyeljük meg az első részt! Mesés, gondtalan, játékos, vidám, könnyed hangulat árad belőle. Miért? Milyen esemény játszódik le előttünk? A lesen ülő vadász előtt megjelenik a pillangót kergető leányka. Játékos hangulatot áraszt tehát maga a játékos esemény: a könnyed, gondtalan lepkeűzés.

De ezt a hangulatot árasztják a szavak is: tündér kedvtelés, tarka lepke, szép arany pillangó, könnyű s játszi a lány illanása. A költő olyan

szavakat használ fel, amelyek a játszíságot festik. A futás könnyed, gyors. Elöl a lepke: csapong, szállong (gyakorító igék). A lány iramlik, illan; a vadász felszökell (mozzanatos igék).

A mesének hirtelen vége szakad: Rezzent kézből kis pillangó elszáll: ő elszabadul, mert a leány rab lesz szép szem sugaránál. Összefoglalva (s ez a táblára kerül):

I. Mi adja az első jelenet gondtalanságát, könnyedségét, játékos, mesés hangulatát?

1. A játékos esemény,

2. játékos hangulatú szavak: tarka lepke, szép arany pillangó, könnyű, játszi stb.,

3. gyakorító és mozzanatos igék (iramlik, szökell, illan, csapong).

A II. fejezet érzékelhetően két részre oszlik: 1. a vadász borozgat Peterdivel. Ebben a részben talál alkalmat a költő arra, hogy megvallja politikai állásfoglalását is. Ezt az első órán megtárgyaltuk. Most csak azt figyeljük meg, milyen nyelvi eszközzel hívja fel a költő figyelmünket arra, hogy ez most fontos rész. Egészen szokatlan szórenddel (inverzióval).

2. A vadász búcsúzik. Figyeljük meg Szép Ilonkát: »A leányka híven és hivebben bámulá a lelkes idegent.« A költő ezzel bemutatja a magatartását. A következőkben az őt foglalkoztató gondolatot ismerjük meg: »Vajh, ki ő és merre van hazája?« — Végül csendesesen meg is szólal a lányka: »Emlékezzél visszatérni hozzánk . . .« Foglaljuk össze a II. részre vonatkozó tudnivalókat! (Ezt le is írjuk.)

II. A második fejezet két részre tagolható:

1. Állásfoglalás a tehetetlen zsarnokkal szemben. (Inverzió: szokatlan szórend.)

2. Az egyre fokozódó szerelem kibontakoztatása: A lány magatartásának, gondolatainak, beszédének bemutatása. (Fokozatosság, fokozás.)

A III. fejezetben a leányka s nagyapja látogatni mentenek Budát. Itt válik reménytelenné, tragikussá Ilonka szerelme.

A budai látogatást figyelve, azt látjuk, hogy a költő igen gazdagon rajzolja a környezetet. Az ősz Peterdi nem győz ámuldozni: léptenyomon új csoda ragadja meg figyelmét. Szép Ilonkát mindez nem érdekli. Őt csak egyetlen gondolat foglalkoztatja: titkon édes óra jövetén vár szép találkozóra. — Újjongás, öröm, tolongás van Budán. Ilonkát ez sem érdekli: csak a vadászt keresi: vággyva néz sok hű szem ellenébe. Kétkedés és remény váltakozik szívében, s tükröződik az arcán (»arca majd ég, majd színében elhal«).

Mikor megpillantják a királyt, s benne vendégükre ismernek, Ilonka szerelme reménytelenné válik (osztályhelyzete miatt, éppen úgy, mint a költőé). Mivel ábrázolja ezt a reménytelenné válást a költő? Három hasonlat követi egymást: 1. haloványan hófehér szobornál (mindkettő fehér, néma, mozdulatlan), 2. »és ha láttál szépen nőtt virágot elhajolni belső baj miatt« (szépen nőtt a virág, sudár leány Ilonka, s őt is »belső baj«, a szomorúság teszi tönkre), 3. hervadása liliomhullás volt (a liliom is fokozatosan hullatja szirmait, mint ahogyan Szép Ilonka is fokozato-

san veszti el életerejét; s a lilium is hófehér, mint Ilonka érzése). Összefoglalva (s ez került a táblára):

III. A harmadik fejezetben Ilonka reményének szertefoszlását ábrázolja a költő:

1. Gazdagon rajzolja meg környezetét, hogy az ellentét által kiemelje érzéseit.

2. A tragédia bekövetkezését hasonlatok érzékeltetik (szobor, virág, lilium).

Ezután, mint amilyen hirtelen, két sorral befejeződik az I. rész mesés, játékos részlete, hangulata, olyan hirtelen fejeződik be az egész történet: »A király jön, s áll a puszta házában: Ők nyugosznak örökös hazában.«

Számtalan nyelvi szépség van még a versben. Figyeljünk meg egy-két rendkívül kifejező jelzőt: hadvész-ülte kép, gondsújtotta nyom (kifejező, mert a benne lévő igenév tömörre, sokatmondóvá teszi). S az is milyen mesteri, hogy a »holdas éj« tulajdonságjelzős szerkezet helyett holdnak éjjeléről beszélve, birtokos jelzőt alkalmaz, ezzel méginkább kifejezi, mennyire uralkodott a hold azon az éjjelen. Vagy ahogyan az idő múlását térben érzékelteti (a serény nap délfelé mutat). A »talpig ember« tipikusan magyar szemlélet. Minden dicsőítés, egyéb érzelmnyilvánítás helyett többet mond, hogy Hunyadit »kidólt dicső«-nek nevezi, hiszen az magába foglalja a nagyság fogalmát. S milyen megragadó, hogy Mátyást »a hűnyt vezér ifjú, szép sugarának« nevezi: ebben benne van a remény, hogy az ifjú király apja életművének folytatója lesz.

Íme, mennyit tanulhatunk Vörösmartytól, csak ebből az egy verséből is: 1. Egy látszólag jelentéktelen esemény elbeszélése során is talál alkalmat arra, hogy állásfoglalását közölje.

2. Hazaszeretet árad a II. részből.

3. Milyen nagy művésze a nyelvnek! Kevés szóval is sokat mond, mert mindig a legtalálóbb kifejezést állítja a helyére. Tanuljunk tőle, s igyekezzünk fogalmazásainkban a nyelv pontos és szép használatára!

Az anyagnak ez a feldolgozása természetesen nem az egyetlen lehetséges megoldás: nem is olyan igénnyel készült. Nem is teljes, hiszen számtalan olyan nyelvi szépség van még ebben a versben, amelyikről nem beszéltünk az órán. De újra és újra hangsúlyoznunk kell: csak az osztály, 13—14 éves gyerekek tudásának megfelelő fokon elemezhetünk, és hogy csak megszabott idő áll rendelkezésünkre. Ezt mind figyelembe kell vennünk az óra elgondolásánál. Természetes, hogy másképpen elemzi ugyanezt a verset egy egyetemi jegyzet, és ismét másként egy doktori disszertáció.

Az óra elképzelését sikerült valóra váltanunk. Szép, hangulatos, jó és hasznos óra volt. Felkeltette a tanulók érdeklődését és észre sem vették, hogy félig-meddig nyelvtanórán vettek részt, hiszen előkerült ott a mondattantól a hangtanig a nyelvtannak minden ága. Így lesz valóban szerves egész irodalom és nyelvtan.

Mivel azonban ez az óra éppen erre a célra előkészített óra volt, szót kell keritenünk még egy olyan óráról is, amelyik nem volt így

előkészítve, hanem csak egy volt a sok mindennapi óra közül. Egyedül a megfigyelés szempontjait közöltük előzőleg az órát tartó kartársnővel.

Vegyes típusú óra az egyik VIII. 1. osztályban. A tanulók az előző órán a Szózatról tanultak, megbeszélték a költemény keletkezési körülményeit, összeállították szerkezeti vázlatát. Ezután került sor a 2. órára. A következőkben ezt az órát elemzem.

Az óra számonkéréssel kezdődött: Írásbeli házi fogalmazását (A Szózat nem a nemzethalál képe) felolvasta egy tanuló. A dolgozatot megbeszélték, megbírálták. Ezután egy másik tanuló beszámolt arról, hogyan lelkesít Vörösmarty bátor helytállásra. A felelet értékelése után megkezdődött az óra második, s jelen esetben számunkra fontosabb része.

Az órát tartó kartársnő néhány szóval megmagyarázta a tanulóknak, hogy miért van szükség arra, hogy még egy órát töltsenek ezzel az annyira ismert, sőt kívülről tudott verssel. Jól ismerjük, éppen ez az oka, hogy foglalkoznunk kell vele. Számunkra már megszokottá vált, s így azt hisszük, hogy ismerjük. Hogy ne legyen közömbös számunkra, hogy át tudjuk élni, hogy át tudjuk törni a megszokottság szürke burkát, alaposan meg kell beszélnünk. (Itt szép lett volna idézni Arany János közismert sorait: »Ó értsd is a szót és könnyelmű szájon Merő szokássá szent imád ne váljon« — Rendületlenül.)

Az óra tárgya lesz: a Szózat szerkezetének, stílus eszközeinek, verselésének, műfajának megbeszélése.

I. Szerkezet. Mi a vers legfőbb mondanivalója? Hazádnak rendületlenül légy híve. Ez kiderül már a vers első két szakaszából. Az első szó: hazádnak. Ez már jelzi a témát, mint az egész vers leghangsúlyosabb szava. Az utolsó két szakasz mondanivalója megegyezik az első kettőével, csak hogy itt a nyomósítás kedvéért változtat a költő a szórenden. Még egyéb változtatást is találunk: az első versszakban bölcsőről és sírról beszél, ezek mint főnevek csak passzív fogalmak. A befejező részben mennyire kifejezőbb, erőteljesebb az ige, illetve igenév használata: éltetőd, takar.

Az első és utolsó rész tehát megegyezik abban, hogy mindkettő a jóban-rosszban való hűség parancsát tartalmazza. Ez a lényegileg megegyező két rész fogja közre a múlt képeit, a jelen bizakodását és a jövő képeit. Szerkezete tehát zárt. (Felkerül a táblára: I. Szerkezete szigorúan zárt.)

A következőkben történt a stílus eszközök megfigyelése:

A Szózatból sok mondás lett szállóigévé. Említsünk ilyeneket! (Hazádnak rendületlenül légy híve! — A nagy világon e kívül nincsen számodra hely. — Megfogyva bár, de törve nem.)

Sok szó van benne, amely éppen ezen a versen keresztül lett közhasználatú; pl. maga a rendületlenül; aztán a »százezrek«, »ezredév«. (Arany, Ady ezért hivatkozik sokszor Vörösmartyra.) Itt fel lehetett volna a figyelmet hívni arra, milyen nagy hatással lehet egyetlen költő az egész nemzet nyelvére.

Most figyeljük meg azt a részt, ahol a költő a múlt emlékeit említi. Fokoz, és egyben tagol: szóismétléssel, ebben az esetben azonos mondatrész megismétlésével (itt).

Figyeljük meg a »ha« kötőszó szerepét! Jőni fog, ha jőni kell: itt kifejezi, hogy ez csak lehetőség, de nem bizonyosság, s mutatja azt, hogy a költő sem ezt hiszi. A párhuzamos részben (még jőni kell) már nincs meg a feltételes kötőszó. (Ezt maguk a tanulók vették észre. Volt olyan, amelyik az erre az órára készített házi feladatába is beírta.) Íme, sokszor egy kötőszó mennyit kifejezhet!

Figyeljük meg a vers jelzőit is: buzgó imádság (hő ima); nagyszerű halál (nem valami sorvadásos, betegség okozta halál, hanem nagyszerű, hősiesség); véres zászlóidat (sokat kellett harcolni a szabadságért, sokan áldozták életüket érte).

Különleges szóösszetételek: balszerencse, átoksúly, gyászkönny.

Kifejező igék: epedez (nagyon kívánja); hiába onta vért (ez is azt fejezi ki, milyen sok vér hullott).

Rendkívül szemléletes képek vannak benne:

*A sirt, hol nemzet süllyed el...
Itt törtek össze rabigát Hunyadnak karjai...
A temetkezés fölött egy ország vérben áll...
Szabadság, itten hordozák véres zászlóidat...*

A verset át meg átszövi az ellentét: Megfogyva bár, de törve nem! Ezzel kapcsolatban figyeljük meg a mély és magas hangrendű szavak váltakozását! Az előbbi sorban a mély hangrendű szavakra következő »törve nem« szinte sikolt.

Sajnos, nincs idő arra, hogy még tovább vizsgáljuk ennek a remekműnek számtalan szépségét. Foglaljuk össze az eddigieket! — Felkerül a táblára:

II. Stíluseszközei:

1. Szállóige lett sok megállapítása. (Itt inkább így rögzítettem volna: sok szép gondolata.)

2. Azonos mondatrészekkel megismétlődő felsorolás, a »ha« kötőszó használata és nyomatékosító ismétlések a legfőbb gondolat kifejezését segítik.

3. Jelzői, szokatlan igéi, újszerű szóösszetételei teszik emlékeztetővé sorait.

4. Szóképek, megszemélyesítések teszik szemléletessé a képet. Ellentét, alliterációk.

Ezután került még sor a forma és a műfaj meghatározására.

Itt is sok mindent meg lehetett volna és meg kellett volna még tárgyalni. Ebben az esetben nyugodtan el lehetett volna hagyni a számonkérést, és csak a következő órán, amikor már minden egészen világos a tanulók előtt, egyben számonkérni a két óra anyagát. Ebben az esetben alaposabb, elmélyültebb lehetett volna az elemzés.

Ezen az órán is sikerült megoldani a nyelvtan és az irodalom összekapcsolását.

Mi a véleménye az órát tartó Kerecsy Gézániának az óráról? Ezeket írja:

Stíluselemzési óra az ált. isk.-ban.

»Uj szín vetítődött irodalomolvasási óráinkra. A gondolat lényege az, hogy vételessük észre: a költői művekben sokszor milyen fontos szerepe van 1—1 különleges szórendű mondatnak, 1—1 mondatrész kiemelésének, az igéknek, a névszói állítmányoknak, mély vagy magas hangrendű szavaknak stb. Nem volt idegen előttünk ez a gondolat és módszer eddig sem, azonban ennyire általánosan és mindenre kiterjedő figyelemmel nem szerepelt gyakorlatunkban.

Vörösmarty: A bűvár Kund c. balladájában próbáltam először megvalósítani ezt a tárgyalási formát. Itt különösen a melléknévi igeneves jelzős szerkezeteknek van fontos szerepe. Pl. »... a harag — Búsult szívekben háborog« milyen nagy-szerű, tömör kifejezése annak a gondolatnak, hogy a magyarok keserű bánattal roskadozó szíve fellázad a gyűlölt elnyomó ellen. Vagy: »... a megcsapdosott — Dunának árja zúg.« Mennyire magába foglalja ez a ragyogó jelző »megcsapdosott« a hosszú 8 heti ostrom szenvedését, gyötrelmét, majd közelebből pedig az égi-háború viharát. Vagy gondoljunk a kötőszók érdekes és régies használatára: »Csaták miatt ha nyughatol — Oh, ifjú, szép hazánk?« — Az érdekes alakú igék mindegyike segíti a tartalom jobb megértését, az esemény plasztikusabb elképzelését: »... mind harcon termenek.« »... az éj jövend.« »... dobog magányosan.«

Részletezhetném még tovább, de csak utalni akartam ez új szempont első, teljes alkalmazási órájára.

A tanulók igen komoly érdeklődéssel, szinte egymással versengve végezték ilyen szempontú megfigyeléseiket a Szózat tárgyalásának második óráján. Az óra után világosabban lehet látni a hiányosságokat, mely miatt a tanítás nem érte el a kívánt teljességet. Tervem szerint a Szózat tárgyalásának második órája a szerkezetnek, stílus eszközöknek, versformának és műfajnak a megállapítása volt. Ez, mint utólag megmutatkozott, túlságosan sok anyag órára, mert egy ilyen vers, mely ennyi stíluselemzési lehetőséget kínál, más szempontú megfigyeléseket egy óra keretében nem tesz lehetővé. A szállóigévé lett mondasokat, az azonos mondatrészek felsorolásbeli szerepét, a nyomatékosító ismétléseket és az újszerű összetett szókat alaposan megvilágítottuk, helyénvalóságukat, a mondanivaló általuk kifejezett szépségét, a nyelv plasztikusságát a tanulók meglátták. Nem maradt azonban idő a fent említett okok miatt arra, hogy a magas- és mélyhangrendű szavak által előállított zeneiséget, a nyelv tömörségét, s a szóképek, a vízió, az egész verset átszövő ellentétek szerepét az előzőkhöz hasonló alaposítással vizsgáljuk meg.

Tanulság számomra a következő: távol minden erőltetettségtől, a költemény oktalan feldarabolásától a legnagyobb mértékben óvakodva, csak annyit adni, amennyit az alkotás önként kínál, a stíluselemzés ilyen alkalmazása rendkívül hasznos. A költemény mondanivalójának egészét sokkal jobban megértethetjük, a költő stílusának szépségét, egyéni sajátosságait megláttathatjuk, megértik a tanulók azt, hogy a mondatrészeknek nemcsak nyelvtanórai vizsgáldásukban van szerepük, nem önmagukért vannak, hanem hogy a gondolatot közkinccsé tegyék, gyönyörűségünkre, tanulságunkra szolgáljanak.

A gyermekek rendkívüli aktivitása az órán igazolja azt, hogy a költemények feldolgozásának ez az új meglátású módszere kiváló, tanulságos, izgalmas, s az irodalmi alkotások igazi megértésének útját rendkívül megkönnyíti.«

Ezek a próbálkozások természetesen még sok kérdést hagynak nyitva. A legelső kérdés, ami felvetődik, az, hogy meddig mehetünk el az elemző munkában anélkül, hogy a költői nyelv vizsgálata pusztán nyelvtani kategóriák felismerésévé változnék.

A másik fontos szempont, amire figyelniünk kell, hogy túl ne erőltessük az elemzést! Csak ott kerüljön ez elő, ahol a nyelvtani forma valóban a könnyebb megértést segíti. Nehogy valaki túlzásba esvén, az irodalmi művet kizárólag mint formai teljesítményt vizsgálja. Tudatosítani kell, hogy a formai elemek jelentése nem lehet határozott, hiszen ez mindig csak alkalmi. Viszont meg kell láttatnunk tanítvá-

nyainkkal, hogy a nyelvi forma nem csupán díszítő stíluselemek halma, hanem sokkal több annál: a tartalom szerves tartozéka.

Elgondolkoztató kifogás lehet ezzel a módszerrel szemben, hogy meglehetősen szubjektív. Ez bizony kétségtelenül igaz. Dehát baj-e ez? Volt olyan kartárs, aki éppen ezért húzódozott az ilyen elemzéstől, mert nem érzett biztos talajt a lába alatt. Mint mondta, a nyelvtani elemzés más; ott az alany alany, az állítmány állítmány, ezen nem is kell vitatkozni. De az ilyen elemzésnél sok esetben csak szubjektív megítélésére hallgathat, s nem biztos, hogy azzal mindenki egyetért. Ez igaz, de nem baj, ha így van. Hiszen »az ilyen remekművek igazi nagysága éppen abban van, hogy mindnyájunkban a saját érzéseinket keltik fel, szinte személyesen szólnak hozzánk« [25] — mondja Kosztolányi. És ezzel kapcsolatban felveti a kérdést: »Szabad-e, lehet-e a verseket, a költői műveket magyarázni? Sokan azt állítják, hogy nem szabad, mert nem lehet. Mások azt állítják, hogy szabad ugyan, de nem lehet. A költészet nem értelmi működés. Értelmünkkel nem igen hatolhatunk bele.« [26].

Bóka László pedig megállapítja: »Az irodalmon keresztül történő megismerés nem fogalmi jellegű, hatása nem a belátáson alapul, hanem a képzeletre hat, érzékletes és szemléletes ábrázolása a valóságnak, és úgy át van hatva érzelmi, hangulati elemekkel, hogy hatása érzelmi megindulás, pártos szenvedély, elragadó lelkesülés, tiszta öröm, sóvár vágy, nemes harag.« [27].

Komlós Aladár szerint: »Mindkét elem, az érzéki varázs és a képekben testet öltött jelentés egyaránt nélkülözhetetlen feltétele a költőiségnek.« [28].

Hogyan kell tehát közelednünk egy-egy irodalmi alkotáshoz?

Igen találóan adnak feleletet erre a kérdésre *Kosztolányi* megkapóan szép sorai Walt Whitman kétsoros költeményével kapcsolatban. Bemutatja a Szép asszonyok c. verset: Asszonyok ülnek vagy mennek, — egyikőjük öreg, másikuk fiatal, — Szépek a fiatalok; de az öregek még szebbek.

»Aki ezt hidegen, pusztán az eszével olvassa, elkacagja magát« — írja Kosztolányi. Hiszen a fiatalasszonyok csak szebbek, mint a föpörödött, foghíjas anyókák! De ennek a bírálónak mégsincs igaza. Nem úgy közeledett a vershez, ahogy kellett volna. Hiányzott belőle az áhítat, az a »tudatos öncsalás«, amely nélkül nincs költészet és nincs olvasó sem. Mihelyt megtalálja ezt, megtalálja azt a hangkulcsot is, mellyel helyesen olvashatja a szöveget. Akkor egyszerre föltárul majd előtte mélyebb és magasabb, jelképes értelme. »Kifejti, hogy Walt Withmannak igaza van. Az öregasszonyok fáradt, kihamvadó szembogarában az emlék izzik, a jóság és tudás. Mellettük a fiatalasszonyok színtelenek, üresek, tartalmatlanok. Minderről egy szó sincs a versben. S míg ellentmondunk állításának, buzogni kezd érzésünk. *Ez az érzés maga a költemény.* A költemény nem a papíron van, hanem bennünk. Mi alkottuk meg, majdnem önkényesen. A szöveg csak ugródeszkául szolgál. Szavai többek annál, amit hétköznapon jelentenek. Elrendezésükben titkos értelmet fedezünk föl. Fölöttük, alattuk, mögöttük pedig az érzések, a gondolatok, az erkölcsi ítéletek titkos zenéje zendül meg. Egy csoda történt. Megszületett a szépség.« [29].

Természetesen tudatosítani kell tanulóinkban, hogy a költő és író nem »aggodalmas méricskéléssel«, hanem elsősorban »vajt fülére« támaszkodva alkotja meg a maga művét. Nagyon jellemzően világítják meg ezt *Veres Péter* sorai:

»Eleinte csak írtam, és nem gondoltam arra, hogy »stílusom« van-e, és hogy az milyen, és miben különbözik a másokétól. — Ma már tudatosan úgy szeretnék írni, hogy mindenki megértse, és úgy szeretnék írni, hogy mindenki gyönyörködjék benne.« [30].

Kosztolányi viszont így jellemzi a tartalom és forma összehangolását:

*»Sár és virág, kavargó semmség,
De hirtelen, mint villám, hogyha lobban
Két sor között — kinyíl nekünk az Ég.« (Vers.)*

Másutt meg ezt mondja:

»Így vitatkozik szakadatlanul a gondolat és a nyelv is. A gondolat rá akarja nyomni bélyegét a nyelvre, de az nem engedelmes viasz, ellenáll, erre a gondolat enged, kissé föladja jogát, vagy túlzott követelményét, s ebből az isteni egyezkedésből támad a remekmű, melyen sohase látszik, hogy voltaképpen kicsoda alkudott meg. Nemcsak a költő idomítja a nyelvet, a nyelv is idomítja a költőt.« [31].

Erről tesz hitet Tóth Árpád is:

*»Ó, légy hát engedelmes, szavak szeszélyes érce,
A szív, a hű kohó, olvasszon hó folyamdá,
S nemes formákba öntve, szelíden hűlj olyanná,
Minőt a gyarló mester édes ihlete érez!« (Szavak szobrása, én.)*

Ha tehát egy-egy irodalmi alkotás teljes értékű elemzését el akarjuk végezni, mindezekre a szempontokra figyelemmel kell lennünk, hiszen »az író eszménye nem az, hogy keveset mondjon sok szóval, hanem az, hogy kevés szóval sokat, minél gazdagabb lelki tartalommal terheset« — mondja Zolnai [32].

Befejezésül még csak egy hihetőleg felmerülő kérdésre akarok válaszolni: tudniillik arra, hogy ebben az esetben miért csak versek szerepeltek e cikk keretén belül. Azért, mert általában a verses munkáknál sokkal tömörebben érvényesül a nyelv erőteljes kifejező ereje, s az iskolai oktatásban a versek már terjedelmüknél fogva is alkalmasabbak az elmélyültebb vizsgálatra, mint a terjedelmesebb prózai művek. De mindjárt hozzáfűzöm azt is: ne gondoljuk, hogy prózai művek vizsgálatánál sokkal nehezebb a feladatunk. Nem, hiszen a művészi prózai alkotásban éppen úgy érvényesül a tartalom és forma egysége, mintha verses a forma.

Mindent egybevetve: általános iskoláinkban a nyelvtani elemzés már kielégítő, de nem kielégítő a nyelvtan és irodalom összekapcsolása. Ezen segíteni kell, mert csak úgy tudunk magas igényű olvasótábort felnevelni. Tanulóink még nem olvasnak tudatosan. Így tehát szükséges, hogy megtanítsuk őket arra, hogy valóban észrevegyék az értéket, a szépet az irodalmi alkotásban. A VIII. osztályban ez már egészen széles alapon folyhat. Mivel az idő kevés, így elég, ha egy-egy irodalmi alkotáson mutatunk meg minden nyelvi-stilisztikai vonatkozást. Gyakorlatilag itt azokra a prózai és verses olvasmányokra gondolok, amelyeknek megtárgyalására a tanterv két órát enged.

Végül nézzük meg, hogyan vélekednek az iskolai nyelvi oktatásról íróink és költőink. És hogy senki se vádolhasson elfogultsággal, — hallgassunk meg egy prózaíró és egy költőt.

Veres Péter azt mondja: »Az iskolai nyelvtanításnak arra kellene törekednie, hogy ezt a fogalmazási munkát megkönnyítse. Ehhez a legegyszerűbb út nem a nehézkes és sok vonatkozásban tisztázatlan nyelvtani törvények és szabályok erőszakolt bemagoltatása, — nem az elemi helyesírási és fogalmazási ismeretekre gondolok, mert azok nagyon is szükségesek, hanem a nyelvérzék fejlesztése és a magyar fogalomvilág megismertetése. Ehhez pedig a legigazibb segédeszköz a jó irodalom, a realista irodalom . . . , mert ez a magyar társadalmat, a magyar történelmet, a magyar nép életét és gondolkodását és benne a magyar nép lelki szépségeit a leghívebben ábrázolja.« [33].

És mi *Kosztolányi* álláspontja? »A gyermeknek olvasnia kell. Nem sokat kell olvasnia. Jót kell olvasnia.« »Ne afféle irodalmi szajkók legyenek, akik betéve tudják, amit úgysem érdemes tudni, hogy egy költő melyik évben, hónapban és napon született, s ki volt az anyai és apai nagybátyja. Az iskolai irodalmi oktatás egyetlen feladata az, hogy olvasókat neveljen.« [34].

Azt hiszem, ez a módszer, amit itt megmutattunk, hathatós segítséget fog nyújtani ehhez.

J E G Y Z E T E K

- [1] Zolnai Gyula: Négyesy László Stiliztikája és Szerkesztéstana. Nyr. 25 : 71.
- [2] Babits Mihály: A nyelvész és az irodalom. Balassa-émlékkönyv, 8. 1.
- [2a] Bakos József: Nyelvtan és stílus. Anyanyelvünk, 2 : 67.
- [3] Herczeg Gyula: Eötvös József körmondai. Nyr. 77 : 165—179.
- [4] Grétsy László: Ady versmondai. Irodalomtörténet, 1954. 319.
- [5] Szarvas Gábor: Petőfi »János vitézének« nyelve. Nyr. 1 : 20—26.
- [6] Prohászka János: Petőfi költői nyelvének fősajátságai. Nyelvészeti Füzetek. 58. Bp. 1909.
- [7] Dénes Szilárd: Adatok Móricz Zsigmond írói nyelvének kialakulásához. Nyr. 77 : 172.
- [8] Bóka László: A hazaszeretet regénye. Csillag, 5 : 218.
- [9] Benkő László: Két Számadás. Nyr., 81 : 45—58.
- [10] Bajza József: Bajza József költői nyelvéről. Nyr. 37 : 13—25.
- [11] Terestyéni Ferenc: A melléknév jelzői szerepének és stilisztikai értékének fejlődése a romanticizmus korában. Pais-émlékkönyv, Bp. 1956. 550.
- [13] Gombocz Zoltán: A jelenkori nyelvészet alapelvei. Nyr. 27 : 3.
- [14] Zolnai Béla: Nyelv és stílus. Bp. 1957. 8.
- [15] Uo. 10.
- [16] Germanista: Nyelvsztétika, nyelvművelés. Nyr. 44 : 182.
- [17] Nyelvtanításunk helyzete és feladatai. 12.
- [18] Uo. 93.
- [19] Uo. 95.
- [20] Uo. 97.
- [21] Terestyéni Ferenc: A jelentéstani elemzés szerepe a kifejezőkészség és a nyelvkultúra fejlesztésében. Anyanyelvünk, 2 : 78.
- [22] Kerékgyártó Imre: Nyelvtan és logika. Köznevelés. VIII : 54.
- [23] Bakos József: Nyelvtan és stílus. Anyanyelvünk, 2 : 65—67.
- [24] Csillag, 1952 : 737.
- [25] Kosztolányi Dezső: Abécé. Bp. 1957. 193.
- [26] Uo. 140.
- [27] Bóka László: A szép magyar vers. Bp. 1952. 3.

- [28] Komlós Aladár: A költőiség és a mai magyar líra. Csillag. 5 : 607.
 [29] Kosztolányi Dezső: Ábécé. Bp. 1957. 23.
 [30] MTA. I. 467.
 [31] Kosztolányi: i. m. 145.
 [32] Zolnai Béla: Nyelv és stílus. Bp. 1957. 201.
 [33] MTA. I. 461.
 [34] Kosztolányi: Ábécé. 67.

A FELSOROLTAKON KÍVÜL FELHASZNÁLT IRODALOM

- Albert János: A magyar nyelv jelene és jövője. Nyr. 23 : 343—49.
 Bakos József: Verskultúrát az iskolába. Prot. Tanügyi Szemle. 1937. szept. sz.
 Bakos József: Stílusformálás a magyarnyelvi órákon. Felvidéki Nevelő. 1943. jún. sz.
 Bakos József: Vörösmarty és anyanyelvünk az iskolában. Anyanyelvünk. 1955. 3. sz.
 Bóka László: A szép magyar vers. Bp. 1952. (Szocialista Nevelés Kiskönyvtára, 38.)
 Bóka László: Nyelv és halhatatlanság. Pais-émlékkönyv. Bp. 1956.
 Csúry Bálint: Az ige. Bp. 1910. Nyelvészeti Füzetek. 63.
 Deme—Kövesvér: Magyar nyelvhelyesség. Bp. 1957.
 Gáldi László: Vers és nyelv. Nyelvünk a reformkorban. Szerk.: Pais Dezső. Bp. 1955. 497—615.
 Gombocz Zoltán: Jelentéstan. Bp. 1926.
 Herczeg Gyula: A stílusvizsgálat módszeréhez. Nyr. 79 : 204—217.
 Horváth József—Kosaras István: Irodalomelméleti alapfogalmak. Bp. 1952. (Segéd-könyv.)
 Kerékgyártó—Lengyel: A fogalmazás tanítása. Bp. 1955. (Szocialista Nevelés Kiskönyvtára, 95.)
 Klemm Antal: A mondatnagymélete. Bp. 1928. 125—126.
 Komlós Aladár: Magyar irodalom a középiskolában. Csillag. 1952. 736—741.
 Kovalovszky Miklós: Ifjúsági irodalmunk nyelvéről és stílusáról. Nyr. 81 : 59—66.
 Lőrincze Lajos: Nyelv és élet. Bp. 1953.
 T. Lovas Rózsa: A versek zenéje. Nyelvművelő. Szerk.: Lőrincze Lajos. Bp. 1956. 354—362.
 T. Lovas Rózsa: Milyen szavak valók a versbe? Uo. 363—372.
 R. Molnár Ilona: Kötőszóval kezdett önálló mondatok. Pais-émlékkönyv. Bp. 1956. 230—234.
 Pais Dezső: A magyar irodalmi nyelv. MTA. I. Oszt. Közl. IV. 425—466.
 Prohászka János: Nyelvésztétika. Nyr. 37 : 442—441.
 Rácz Endre: Ady Csák Máté földjén c. versének nyelvtani elemzéséhez. Anyanyelvünk. 1 : 146—150.
 Szablyár Ferenc: Irodalomtanítás. (Főiskolai jegyzet, Bp. 1956.)
 Szarvas Gábor: Fordítóink magyarsága. Nyr. 21.
 Szűcsi József: Petőfi költői nyelve. Nyr. 39 : 12—17.
 Tompa József: Még egyszer a stílusvizsgálat módszeréhez. Nyr. 79 : 218—219.
 Tompa József: Elavult nyelvi formák művészi felhasználása. Uo. 344—349.

Dr. CHIKÁN ZOLTÁNNÉ:

L'analyse du langage poétique à l'école.

Le but de l'enseignement scolaire de la littérature consiste dans l'éducation des lecteurs de choix, conscients des merveilles d'art d'écrire. Par conséquent nos élèves doivent considérer la forma des chefs-d'oeuvre non seulement comme l'accumulation des effets de style; ils doivent la voir en sa qualité essentielle: comme coexistant organique avec le sujet traité. C'est pourquoi nous devons éliminer et faire éviter l'analyse par trop détaillée. La «vivisection» forcée du langage poétique nous mène à des simples exercices de grammaire, bonne à faire reconnaître les catégories morphologiques et syntactiques. Ayons de la mesure en tout ceci. Ainsi nous aboutirons à des résultats souhaités; nos élèves auront la faculté de bien lire, de découvrir l'unité inséparable du sujet et du langage.